

L'adopció del cognom del marit per les dones casades i afirmacions sobre la condició femenina en les *Instituciones de Derecho Público...* de Dou. Observacions actuals sobre la qüestió

SEBASTIÀ SOLÉ I COT

Ramon Llätzer de Dou i de Bassols (1742–1832), professor de Dret a la Universitat de Cervera, va escriure una monumental obra intitolada *Instituciones de Derecho Público general de España con noticia del particular de Cataluña, y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*. La va començar a redactar cap a l'any 1776, i la va acabar el 1793; va haver de passar un llarg viacrucis de censura i, finalment, entre 1800 i 1803, els nou manejables volums de l'obra van sortir a la llum.¹

Era una obra destinada als estudiants i als pràctics del Dret, molt ben escrita, clara, completa, al dia de la legislació i —en el que li van deixar— de les teories jurídi-

ques, polítiques i filosòfiques; allò que no podia dir obertament, ho insinua entre línies; té una sistemàtica modèlica, amb uns índexs molt detallats, dels quals destacarem la taula de matèries i l'índex alfabètic de conceptes del darrer volum.

Una, si no la principal, finalitat de l'obra va ser facilitar als juristes el coneixement del dret català que el Decret de Nova Planta havia deixat vigent i que la manca de difusió i el menyspreu del legislador i dels governants anaven sepultant en l'oblit. Per això l'obra detalla especialment les diferències que hi ha en el dret, en els costums, en els usos i en la mentalitat social de Castella i de Catalunya. Una d'aquestes diferències, segons l'autor esmentat, és el cognom de les dones casades. En el llibre I de l'obra —*De las personas*—, títol III —*De casados y solteros*—, diu el següent:

De si tienen obligación ó solamente facultad las casadas de tomar el apellido de sus maridos se hablará después, pareciendo que esto mas debe ser ^o ó derecho, que obligación.²
[...]

En algunas partes las casadas toman el apellido del marido.³

Nota: L'elaboració i redacció del treball present s'inscriu dins el projecte d'investigació *Juristas hispánicos: entre el imperio del derecho y la gestión del poder* (s. XIII–XXI), projecte subvencionat pel Ministerio de Economía y Competitividad amb un ajut de referència DER2013-43431-P. També s'emmarca dintre les activitats programades pel Grup de Recerca Consolidat de la Generalitat de Catalunya: Seminari Interuniversitari d'Història del Dret Català Josep Maria Font i Rius, de referència 2009SGR766.

¹ Ramón Lázaro de Dou y De Bassols, *Instituciones del derecho público general de España con noticia particular de Cataluña y de las principales reglas de gobierno en qualquier estado*, 9 vols. Madrid: 1800–1803. Reedició anastàtica: Barcelona 1975. Digitalitzada i de lliure accés en diversos llocs de la xarxa (per exemple: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000073089&page=1>). Una perspectiva general sobre l'autor i l'obra i una relació de la bibliografia corresponent l'efectuem en el nostre treball "Juristas catalanes del siglo XVIII. Ramon L. de Dou i de Bassols", dins *Los juristas catalanes y el Estado*. Barcelona: Marcial Pons, en premsa.

² Dou, *Instituciones...*, vol.1 p.105 § 11.

³ És el títol marginal del paràgraf que segueix (op. cit., vol. 1, p. 106 § 13).

En todos los estados, por la estrecha unión y vínculo del matrimonio, que une íntimamente al marido con la muger, es muy regular el privilegio que hemos indicado del apellido, y mucho mas entre nosotros, y quantos tienen elevado dicho contrato á la dignidad de sacramento, haciéndose de dos una carne con la significación de la unión de Christo con la iglesia, como dice San Pablo.

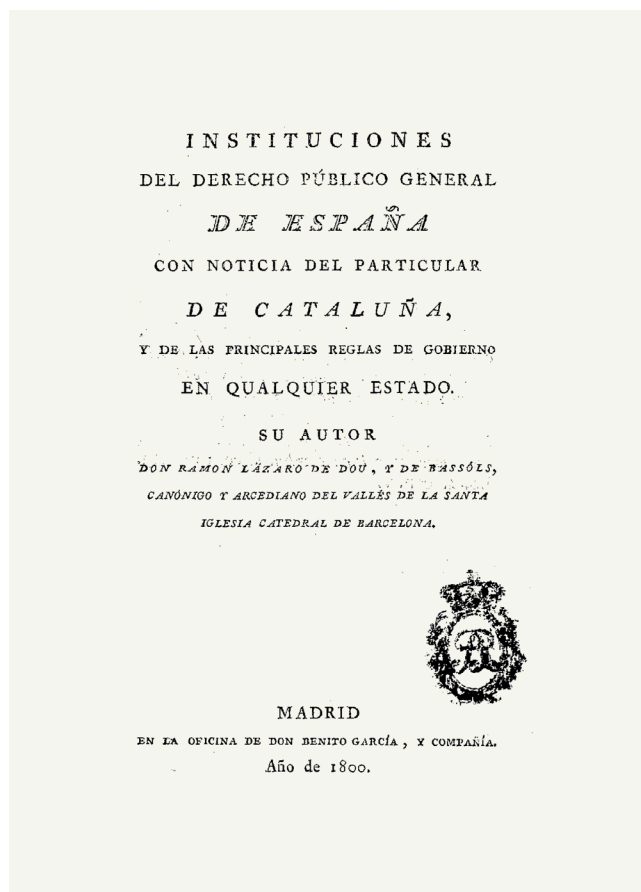
Por esto mismo, y porque una vez que se trata de varias personas reunidas en una familia, es justo que todas tengan un mismo apellido, y muy propio que siendo el hombre la cabeza, le tomen todos de él, debe ó puede tomar la muger el de su marido. Entre los romanos parece, que así se hacia, y que á esto aludiría la fórmula *ubi tu Caius, ego Caia*: por lo menos los hijos y descendientes seguían la familia del padre, y no la de la madre, ley 196. §.1 Dig, de Verb. signif.,⁴ diciéndose sin duda por esto en la ley 195 del mismo título, que las mugeres son principio y fin de la familia.⁵ Esto parece, que comunmente está recibido en todas partes: en quanto al apellido suele haber variedad: en Castilla las casadas no le dexan. En Cataluña de tiempos muy antiguos tienen las mugeres la costumbre de tomar el apellido de sus maridos, sin variarse esto jamas, sino quando con pacto expreso se estipula en las capitulaciones matrimoniales lo contrario.⁶

El jurista cerverí silenciava que a Catalunya sovint els pубills prenen el cognom de la seva muller, i que era aquest el que, amb preferència, es transmetia als fills —el patri-

4 N.del E.- D. 50,16,196,1 [Gai. 16 ad ed. prov.]: "Feminarum liberos in familia earum non esse palam est, quia qui nascuntur, patris familiam sequuntur." ["Digesta", in: *Corpus Iuris Civilis. I. Institutiones. Recognovit Paulus Krueger. Digesta. Recognovit Theodorus Mommsen. Retractavit Paulus Krueger* (Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1963¹⁷ [Reedició anastàtica: Hildesheim: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1988²⁴]), 917]. = D. 50,16,196,1 [Gai. 16 ad ed. prov.]: "Los descendientes de mujeres es evidente que no están en la familia de ellas, pues, al nacer, siguen la familia del padre." [El *Digesto de Justiniano. III. Libros 37-50. Versión castellana por A. d'Ors, F. Hernández-Tejero, P. Fuenteseca, M. García-Garrido y J. Burillo* (Pamplona: Editorial Aranzadi, 1975), 863].

5 N.del E.- D. 50,16,195,5 [Ulp. 46 ad ed.]: "Mulier autem familiae suae et capuz et finis est." ["Digesta", loc.cit. a la nota pròxima anterior]. = D. 50,16,195,5 [Ulp. 46 ad ed.]: "La mujer independiente es cabeza y fin de su familia, pues no puede tener a nadie bajo potestad. [notes del traductor; la cursiva és nostra]." [El *Digesto de Justiniano*, loc.cit. a la nota pròxima anterior].

6 Dou, *Instituciones...*, vol.1, 106-107 § 13.

moni estava per damunt de la inferior condició femenina. És el mateix cas de la condició reial: les dones no podien exercir oficis públics però sí que podien ser reines —l'ofici més important de tots—, excepte on era vigent la llei sàlica.⁷ Creiem que l'autor ho devia saber, però no ho diu,⁸ i es limita a apuntar, amb una certa vaguetat, que les dones casades catalanes conserven el seu cognom i no prenen el del marit quan així és estipulat a les capitulacions

7 Al s. xx hi ha el cas del primer nét mascle del dictador Franco, Francisco Franco y Martínez-Bordiu (n. 1954), al qual s'imposaren els cognoms invertits —primer el de la mare, filla del dictador—, a fi de perpetuar el cognom de l'avi, però només a ell i no a cap més dels seus sis germans, que duen els cognoms en l'ordre habitual. Avui, la llei espanyola del registre civil del 2011, creiem que amb molt bon criteri, permet als pares triar l'ordre en què els fills duran el primer cognom del pare i la mare —només poden posar el primer dels cognoms llurs, no el segon, art. 47.2, par. 2n—, però imposa, igualment creiem que amb molt bon criteri, que tots els fills han de dur els cognoms en el mateix ordre —art. 47.2, par. 5è.

8 Ací Dou no és més explícit per no topa amb la censura, o la censura no li ho permet? L'expedient de censura de l'obra és a l'Archivo Histórico Nacional, *Consejos suprimidos*, lligalls 50.850-50.852, segons n'informen Mariano i José Luis Peset, *Carlos IV y la Universidad de Salamanca*, Madrid, 1983, p. 373-376, que n'efectuen un resum.

matrimonials. Només si ho estipulaven les capitulacions matrimonials, ens preguntem nosaltres?

Aquesta adopció del cognom del marit per les dones catalanes quan es casaven és un element més que ens acosta a Europa i ens diferencia de Castella, encara que, aquesta vegada, és més pròxima a la mentalitat actual la pràctica de Castella en aquesta qüestió.

Pel que sabem, l'adopció del cognom del marit per la dona casada i la renúncia al cognom propi —pràctica comuna a la majoria de països occidentals i creiem que també en algunes altres cultures— és un antiquíssim costum i no una imposició legal, tot i que, a la pràctica, tenia la mateixa força si no és que en tenia més. Entenem, doncs, que quan Dou diu que no era cap obligació, vol dir que no ho imposava cap disposició legal. Nosaltres hi afegirem que ha estat, des d'antic i fins als nostres dies a la majoria de països occidentals —amb l'excepció de Castella i ara de l'Estat espanyol, i no sabem si de cap més país occidental—, una obligació social i moral tan inconcusa i forta que ni en els nostres dies, de tants avenços en l'equiparació jurídica i social d'homes i dones, la majoria de les dones, fins i tot de moltes de mentalitat avançada i que s'han guanyat meritòriament a pols un lloc destacat en un món en què els homes ho tenien molt més fàcil, no ha gosat infringir l'arrelat costum de la renúncia per sempre al cognom de naixement —dit, usualment, cognom de soltera—, tot i els inconvenients que té des de diversos punts de vista (psicològics, laborals, socials, pràctics...): pensem, per exemple, en dones que abans de casar-se s'han guanyat un prestigi en la seva professió, han escrit llibres i articles i que, a partir del seu matrimoni, són conegudes i els han de signar amb un altre cognom; o bé dones que tenen ascendents il·lustres i prestigiosos, com la política francesa Martine Aubry, filla de Jacques Delors, el cognom de naixement de la qual probablement l'hagués ajudat en la seva destacada i mal coronada carrera política; o el cas de l'actualment coneguda com a Hillary Clinton, de naixement Hillary Diane Rodham, dona de caràcter, feminista convençuda i conseqüent, que va mantenir el seu cognom de naixement després del seu matrimoni amb Bill Clinton, fins que va adoptar el cognom del seu marit perquè va considerar que això facilitaria la carrera política del seu cònjuge;⁹ o dones divorci-

ades que recuperen el cognom de naixement en divorciar-se (legalment no l'havien perdut mai, simplement el tornen a fer servir, ja que en molts països es considera que el cognom del marit és només “un cognom d'ús”) i que el tornen a perdre (legalment, en alguns països no el perden, només el deixen de fer servir) quan es tornen a casar i adopten el cognom del seu nou marit.

Ha estat recentment que, a causa del procés d'equiparació jurídica i social entre homes i dones, en alguns països occidentals ha aparegut una legislació que ha pretès, amb més o menys fortuna, establir i protegir l'ús del cognom de naixement per les dones casades, cosa que poques han observat per mor del pes de la tradició i de la moral social. Amb anterioritat, només hi havia sobre la qüestió una minsa jurisprudència judicial i administrativa.¹⁰

Alguns juristes qualifiquen el nom de dret fonamental, tot i que, malgrat la seva importància, no consta a la Declaració Universal de Drets Humans de l'ONU de 1948, potser perquè és un dret que poques vegades ha estat negat o limitat i, doncs, no es va veure la necessitat de proclamar-lo per defensar, i o potser perquè no hi havia unanimitat sobre el seu abast,¹¹ tot i que entenem que és un element essencial del dret a la personalitat jurídica, dret reconegut a l'article 6 de la Declaració. En canvi, sí que és reconegut a la Convenció dels Drets de l'Infant de l'ONU de 1989 (article 8). A l'Estat espanyol, el nom no és inclòs entre els drets fonamentals que enumera la Constitució de 1978 (articles 15 a 29), tot i que creiem que és un element de la “integritat moral” de les persones, dret fonamental que proclama l'article 15 del text constitucional esmentat; i és un dret dels pares d'impo-

de https://en.wikipedia.org/wiki/Hillary_Clinton#Marriage_and_family.2C_law_career_and_First_Lady_of_Arkansas, § 2.3 “Later Arkansas years” (consultat 25 jul. 2016).

10 Vegeu, per exemple, les veus *Nom de jeune fille* a https://fr.wikipedia.org/wiki/Nom_de_jeune_fille, i *Nom de famille en France* a https://fr.wikipedia.org/wiki/Nom_de_famille_en_France (consultat el 24 jul. 2016).

11 Alguns països, als segles XIX i XX, amb governs autoritaris i o sota situació colonial, han obligat a canviar o a traduir el nom d'algunes persones: les autoritats colonials espanyoles a les Filipines van obligar els seus habitants, el 1849, a adoptar noms “espanyols” (v. les veus *Narciso Claveria y Zaldúa* i *José Rizal* a la Wikipedia.es, https://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Narciso_Claver%2C%20y_Zald%2BAa, i https://es.wikipedia.org/w/index.php?title=Jos%2C%20Ag_Rizal, consultat 9 ag. 2016); el govern de Mussolini va obligar a italianitzar els noms de fonts dels ciutadans de llengua alemanya del Tirol del Sud el 1939, el govern de Hitler va fer una cosa semblant en alguns territoris conquerits, els governs francès i espanyols obligaven a imposar els noms de fonts en francès o castellà...

9 Va ser el 1982, durant la campanya del seu marit per la governació d'Arkansas. El canvi de cognom es va fer amb vacil·lacions: Hillary Clinton, Mrs. Bill Clinton, Hillary Rodham Clinton. Una explicació detallada i documentada d'aquest fet és a la veu *Hillary Clinton*

sar-lo als fills i de les persones a ostentar-lo, drets reconeguts per les lleis.

No entrarem ací a analitzar com era considerat antigament el dret i l'ús del nom; només direm que era considerat un element essencial de la persona. Per això, als esclaus, era l'amo qui podia imposar-los o canviar-los el nom —senyal de domini—; els papes de l'Església Catòlica, quan són elegits, i, en alguns ordes religiosos, els monjos i els frares, quan professaven, adopten, els primers, i adoptaven, els segons, un nom de fonts nou i deixaven d'emprar el nom i cognoms de naixement en senyal de renúncia al món i a la vida anterior, d'inici d'una vida nova, moralment superior, lliurada a Déu a través del lliurament a l'orde i a l'Església —els papes adopten, i els professors adoptaven, el nom d'un sant tingut per modèlic, que el que l'adopta vol imitar. Avui tenim entès que, per respecte a la personalitat dels religiosos, d'acord amb els signes del nostre temps, en molts monestirs o ordes, aquests, quan professen, ja no vénen obligats a adoptar un nom nou, i només ho fan si volen. Per això mateix les dones adoptaven i adopten encara el cognom del marit —cosa contrària a la igualtat dels cònjuges que avui propugnem— i inici d'una vida nova.

Un cop d'ull a les veus *Mugeres* i *Mugeres casadas* de l'índex alfabètic de conceptes del volum 9 de l'obra ens ofereix una àmplia panoràmica del que l'autor diu a l'obra sobre aquestes matèries, en les quals recull els prejudicis i les discriminacions comunes a la seva societat:

Mugeres: no les corresponden los trabajos de fatiga t.1 p.90 y 91: – utilidad de ocuparlas ib.p.93 t.4 p.377 y 378, t.5 p.183: – debe dárseles buena enseñanza y cuál t.1 p.91 y 92: – debe facilitársele el ejercicio de sus labores ib.p.92 y 93: – están excluidas de los empleos públicos excepto la tutela y el reyno por sucesión t.1 p.20 p.94, t.2 p.224 y 225: – argumentos á favor de la sucesión de las mugeres en réynos hereditarios t.1 p.21 hasta la 23: – argumentos en contra ib. p.19 y 20: – cómo sé admiten y excluyen en España ib. p.23 y 24: – sobre si son testigos idóneos en testamento t.6 p.212: – no pueden embarcarse sin licencia acordada con el administrador de rentas t.5 p.358: – no se pueden poner presas por deudas civiles t.1 p.94 y 95: – no valen sus obligaciones accesorias ib. pagina 95: – quedan comprendidas en las excepciones del derecho de asilo t. 4 p. 144 y 145: – es mas desaventajada su condición que la de los hom-

bres, y por qué t.1 p. 95 y 96: – pena moderada que les corresponde por razón del sexo t.7 p.127 y 128.

Mugeres casadas: sobre si deben tomar el apellido del marido t.1 p.106 y 107: – deben criar los hijos á sus pechos ib. p.103 y 104: – cuidar de la educación civil, y moral y cómo ib. p.92 y 105: – sobre si pueden obligarse sin consentimiento del marido ib. p.92 y 105: – gozan del domicilio, fuero y nobleza del marido, aun después de muerto éste ib. p.106 y 107: – tienen derecho á gananciales en algunas partes ib. p.107, 108 y 109: – hipoteca en los bienes, del marido para la dote ib. p.108: – alimentos al primer año después de la muerte del marido ib. p. 109.

Esmentarem, com a anècdota il·lustrativa del tarannà de l'autor i de l'esperit de l'obra, la veu que, en l'índex, segueix a les dues anteriors,

Mugeres prostitutas: no pueden tolerarse las que provocan t.4 p.22.

En el lloc indicat, diu:

que no haya en los pueblos mugeres de tropiezo, y a que en donde la crecida población y vicios precisen, para evitar mayores males, a la tolerancia, no se an muchas ni se les tolere el provocar en las calles y plazas armando lazos a la juventud incauta¹².

Hi havia des d'antic el convenciment que la prostitució era indispensable per a la tranquil·litat de la població masculina, especialment dels militars, i l'autor, tot i que sacerdot, ho reflecteix a l'obra tenint cura de condemnar aquest mal.

Amb aquest article hem volgut oferir als estudiosos de l'Onomàstica un fragment d'una obra de tema jurídic però també social i econòmic —l'anomenada a l'època "ciència de la policia"— d'ampli interès, el qual fragment, pel títol de l'obra i pels temes que tracta, aquells difícilment arribarien a conèixer. Els nou volums d'aquesta obra van ser reeditats anastàticament l'any 1975. Avui és lliurement accessible a la Xarxa en llocs diversos: creiem que el d'accés més còmode és <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000073089&page=1>.

¹² Dou, *Instituciones...*, vol.4, 22.